

УДК 316.346.2-055.2

Захарова Л.Г., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Проблема попередження насильства в сім'ї та формування асертивності у дівчат раннього юнацького віку

У статті розглянуто сучасний стан розроблення проблеми профілактики насильства в сім'ї на основі Закону України "Про попередження насильства в сім'ї". Пропонується один із можливих підходів у роботі з молоддю по запобіганню родинного насильства.

Захарова Лада Германівна, 1972 р.н. У 1996 році закінчила МДПУ зі спеціальності "Російська мова та література і психологія". Здобувач кафедри мас та організації Київського інституту соціальної та політичної психології. Сфера наукових інтересів: адаптація особистості в умовах сучасного суспільства та її самореалізація, проблеми самореалізації жінок. Викладач кафедри соціальної роботи МДГУ ім. П. Могили, викладач курсу "Розвиток творчої особистості" ССЗШМіПР, практичний психолог.

Проблема насильства в сім'ї є для нашої країни однією з найбільш складних та невивчених. Склад будь-якої соціальної проблеми формується з двох елементів: наявності реального протиріччя та рівня усвідомлення суспільством даного протиріччя як проблемного, такого, що потребує вирішення. Реально у життєдіяльності українського суспільства ця проблема (є факти насильства, але у цивілізованому суспільстві їх не повинно бути) дійсно існує. Але що стосується її усвідомлення, то в силу різних обставин (соціокультурних, пов'язаних із традиціями народу; економічних – “не до цього було” та ряду інших) таке протиріччя як дійсно вагома проблема не усвідомлювалось.

Більш того, і на Заході актуалізація даної проблеми відбувається лише в останні десятиріччя. В історії відношення суспільства та держави до жорстокості в сім'ї поступово змінювалось. Раніше багато видів насильства у побуті були просто узаконені. Наприклад, у поліції Лондона на початку ХХ століття враховували таке правило: “Чоловік сварливої дружини має право побити її вдома, за умови, якщо палка, яку він використовує, не буде товстіша, ніж великий палець руки”. В Америці у 1824 році у деяких штатах закон офіційно звільнив чоловіків від відповідальності при помірному фізичному покаранні дружини у випадку крайньої необхідності.

Насильство в сім'ї стало загальноновизнаною соціальною проблемою у країнах Заходу у 70-ті роки минулого століття, коли в Європі та Америці ідеї рівноправності чоловіків та жінок у шлюбі та на роботі отримали широке визнання. У той самий час починається широке поінформування громадськості про те, що відбувається в сім'ї, за зачиненими дверима дому. Родинна жорстокість, подружнє насильство визнаються неприпустимими.

Починається активна робота по вирішенню проблеми. Вона проводиться у кількох напрямках: удосконалюється законодавство; до роботи з жертвами сімейного насильства залучаються навчальні, релігійні, медичні та ін. центри; надається серйозне фінансування але вирішення таких проблем.

І хоча актуалізація проблеми насильства над жінкою в родині і на Заході розпочалась тільки кілька десятиріч тому, в нашій країні ситуація була ще складнішою. У постмодерністських суспільствах усього світу технологічні та соціальні зміни скорочують привілеї чоловіків в усіх соціальних інститутах, особливо в сім'ї. У Ра-

дянському Союзі насильство в родині було “закритим” питанням. Офіційно було задекларовано, що радянські жінки досягли рівних прав із чоловіками у всіх галузях життя, а що відбувалося насправді – це питання було закритим. Ним займались тільки кримінологи та інші фахівці при вивченні злочинів, які були скоєні у родинно-побутовій сфері. Обговорення даної проблеми було своєрідним табу (відомий анекдот радянської епохи, коли дружина благає чоловіка: “Васю, тільки в обличчя не бий – в мене завтра партзбори”). Жінка могла займати провідні посади на підприємстві, у партійній ієрархії, а вдома перетворювалась на безправну, мовчазну, покірну істоту – і такий стан справ був цілком нормальним як в очах суспільства, так і на думку самої жінки. Таким чином, насильство в сім'ї у нашій країні не тільки за об'єктивними чинниками (нормативна поведінка в родині і зараз у великій мірі відтворює патріархальні культурні стереотипи), але й за суб'єктивними відзначалось високим ступенем латентності.

Тільки на початку 90-х років в Україні починається усвідомлення проблеми насильства над жінкою в родині, вживаються деякі заходи по його попередженню, розпочинається реалізація ряду спеціальних програм, відкриті перші кризові центри та притулки для жінок, що постраждали від насильства. І, нарешті, найяскравішим підтвердженням актуалізації проблеми насильства та реальним кроком до її вирішення з боку держави став Закон України “Про попередження насильства в сім'ї”, який було прийнято наприкінці 2001 року. Сам факт його існування свідчить про те, що відповідальність за вирішення цього питання бере на себе держава. Важливо зазначити, що у Законі передбачається залучення всіх зацікавлених як державних, так і громадських установ та організацій.

Випереджаючи державне замовлення у різних містах України, вже створені різні центри, які або цілком, або частково присвятили свою діяльність жінкам, що постраждали від насильства. Серед них можна відзначити наступні:

- Харківська жіноча громадська організація “Надія” (кризовий центр та притулок для жінок).
- Центри “Жінка для жінки”, які діють у багатьох містах України.
- Центр Соціальної Допомоги “Джерело”, одна з програм якого “Двері надії” своїм завданням ставить формування у суспільстві цивілізованого усвідомлення необхідності захис-

ту жінки від будь-яких проявів дискримінації та насильства.

Треба зазначити і вагомий внесок обласних, міських та районних Центрів соціальних служб для молоді. Майже кожен із них у тому чи іншому вигляді займається профілактикою родинного насильства.

Дуже активно застосований Internet – простір для інформування громадськості з проблеми насильства над жінкою. Пропонуються навчальні та профілактичні програми з цієї тематики. Фахівці мають можливість вільного спілкування та обміну досвідом, а користувачі можуть вчасно отримати необхідні знання з цієї важливої проблеми.

На даний момент гостро відчувається нестача серйозних соціологічних та соціально-психологічних досліджень у цій галузі. Але ситуація починає потрохи змінюватися. Наприклад, фахівці НДІ психіатрії та наркології вже розпочали вивчення різних аспектів проблеми домашнього насильства. А Центр соціологічних та політичних досліджень та технологій “Соціополіс” за замовленням ЦСД “Джерело” провів велике дослідження “Насильство над жінкою в сім’ї: соціологічний аналіз проблеми”, в якому дуже ретельно розглянуті три питання:

1. Рівень усвідомлення населенням проблеми насильства над жінками в сім’ї.
2. Реальний стан проблеми насильства над жінками.
3. Соціальні інститути та система захисту жінок від насильства в сім’ї.

Дуже цінним, на наш погляд, є визначення в цьому дослідженні причин насильства в сім’ї та з’ясування думки населення, які ж із цих причин є притаманними саме для нашої країни. Автори дослідження визначили кілька груп причин, що формуються під впливом двох груп факторів: макросередовища, тобто тих, які впливають на процеси, що описуються, у масштабах усього суспільства, та мікросередовища, тобто властивих безпосередньо саме такій соціальній групі, такому соціальному інституту, як сім’я. У результаті було визначено п’ять груп:

- А. Макросоціокультурні фактори, які визначаються традиціями, що склалися в цілому в людському суспільстві, та конкретно – в українському суспільстві.
- Б. Макросоціо економічні фактори, що визначаються тією соціально-економічною кризою, що має місце в українському суспільстві, що зазнає трансформації.

- В. Мікросоціокультурні фактори, які визначаються тими специфічними відносинами, що склалися між членами сім’ї.
- Г. Мікросоціо економічні фактори, які визначаються постійно відтворюваними в родинній ситуації соціально-економічними відносинами.
- Д. Фактори сімейного життя, що визначаються безпосередньо специфікою шлюбно-сімейних відносин.

За результатами опитування українських жінок, перші три місця посіли наступні причини:

1. Зниження рівня життя в умовах соціально-економічної кризи в суспільстві, постійна нестача коштів (фактор макросоціо економічний) – 72%.
2. Наркоманія, алкоголізм, пияцтво (фактор сімейного життя) – 58%.
3. Загальний низький рівень духовності, інтелігентності, вихованості в сімейних відносинах (фактор мікросоціокультурний) – 49%.

Отже, головною причиною насильства в сім’ї наші жінки називають соціально-економічні фактори. А що в цій ситуації робити фахівцям, що працюють безпосередньо з людьми, – педагогам та психологам? Чекає, коли ситуація в країні зміниться на краще, а вже потім працювати над усуненням “сімейних” факторів, що провокують насильство? Звісно, ні. Вище вже наводилися приклади, коли фахівці намагаються розв’язати проблему насильства в сім’ї, працюючи саме з “сімейними” факторами родинного насильства (кризові центри, центри допомоги).

Треба відзначити, що проблема насильства, яка широко обговорюється лише останні два десятиріччя, порочно посіла своє місце серед інших актуальних проблем психологічної науки. І більшість науковців-психологів, які займаються проблемою насильства (у будь-якій галузі життя, в будь-якому прояві), схилиються до думки, що і потенційна жертва, і потенційний насильник мають патогенні риси особистості, які були сформовані ще в дитинстві. Наприклад, Є.Т. олокова припускає, що нерозвиненість або руйнація емоційних відносин із найближчим сімейним оточенням може розглядатися як механізм розвитку межової особистісної структури. При цьому нерозвиненість цих відносин полягає в основі психопатичного варіанта аномалій, а порушення – в основі невротичного варіанта. Як наслідок, визначаються два синдроми:

Синдром “афективної тупості”, якому притаманні холодність, відсутність почуття спільності

з іншими людьми, відчуття себе неспроможним будувати відносини емоційної прихильності, і, як наслідок, знехтування собою та іншими.

Синдром “афективної залежності”, якому притаманне ненаситне жадання любові, постійний страх втрати об’єкта рихильності, залежність та тривожна невпевненість у собі та інших.

Таким чином, будь-яка ситуація насильства навряд чи є випадковою для жертви. Цілком імовірно, що вона виявиться підготовленою всією попередньою історією життя людини.

Закон України “Про запобігання насильства в сім’ї” дає наступне визначення терміна “жертва насильства” – “член сім’ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім’ї”. Закон окремо не визначає термін “свідок ситуації насильства в сім’ї”. Але у світовій практиці існує положення, що свідок ситуації насильства (а особливо, коли ним є дитина) дорівнюється жертві насильства.

Не підлягає сумніву, що спостереження дитиною будь-якого різновиду насильства в сім’ї, яке відбувається по відношенню до будь-якого члена сім’ї, завдає великої шкоди психічному здоров’ю дитини та сприяє формуванню патогенних рис особистості. Таким чином формуються певні життєві сценарії, які почнуть розгортатися вже в дорослому житті людини. Е. Берн детально описав життєві сценарії, носії яких або самі спричиняють насильство, або провокують інших на насильство по відношенню до себе. Ці сценарії формуються поступово, латентно, потім стають образом життя людини, і людина вже не може уявити себе іншою. Вона з часом починає розуміти, що її життя не таке, як би їй хотілося, але не може уявити, що воно може бути іншим.

Марина К., 35 років, має чоловіка та двох дітей. Склалися такі відносини, що чоловік може залишити сім’ю без грошей (хоча Марина працює і сама заробляє, але він просто відбирає сімейні кошти на власні потреби). Кілька разів піднімав руку на дружину у присутності дітей. Зневажливе ставлення до дружини, навіть у присутності інших, – норма їх життя із самого початку. Марина кілька разів намагалася вигнати його (житлова площа належить саме їй), але кожен раз дозволяла йому повернутися назад. У житті Марина дуже діяльна, енергійна, комунікабельна людина, впевнена в собі, добрий фахівець. Чому вона припускає подібну поведінку, раціонально пояснити не може. У розмові з’ясувалось, що в родині її батьків розгорталася така ж ситуація. Незважаючи ні на що (зради, хронічний алкоголізм, зневажливе ставлення чоловіка), мати Марини намагалася зберегти шлюб “заради дітей”. Як бачимо,

жінка відтворює той самий сценарій. 11-річний син Марини вже має нервово-психічний розлад, погано навчається у школі (інтелектуально він добре розвинутий хлопчик, але має проблеми із зосередженням та утриманням уваги).

Як бачимо, теорія підкріплюється практикою. Наведена історія є яскравим прикладом віктимної особистості, що демонструє віктимну поведінку. Визначення подібної поведінки Закон України “Про попередження насильства в сім’ї” трактує наступним чином: “поведінка потенційної жертви в сім’ї, що провокує насильство в сім’ї”.

Треба відзначити, віктимними можуть бути не тільки жертви насильства, але й ті люди, що самі спричиняють насильство. У нормі людина не може бажати завдати комусь шкоду, і насильство, спрямоване на іншу людину, виступає своєрідним захисним механізмом за принципом: “Найкращий захист – нападіння”. Сам агресор у переважній більшості випадків не усвідомлює прихованих механізмів своєї поведінки.

Наведений вище відомий вислів відображає дві полярні тенденції поведінки, незрілої особистості, що ведуть до віктимної поведінки. Це тяжіння або до агресії, або до пасивного сприйняття реалій життя. Спробуємо дати визначення цим тенденціям.

Агресивна поведінка – вторгнення на особисту територію іншого, зневажання чужих прав.

Пасивна поведінка – ущемлення власних прав та бажань.

А як повинна поводити себе зріла, гармонійна особистість, що уникає бути жертвою чи агресором? Існує так звана “золота лінія” поведінки людини – асертивна, або *асертивність* (*assertiveness*) як особистісна риса.

Асертивна поведінка – це поведінка впевненої у собі людини, яка вміє поводити себе незалежно, сміливо, із відчуттям власної гідності, коли відстоює власну точку зору, не ображаючи при цьому партнера по спілкуванню.

Цьому навчають своїх пацієнтів психотерапевти та численні школи асертивної поведінки на Заході. Термін „асертивність” можна перекласти як “самоствердження”, “самоповага”. Асертивну поведінку можна формувати. Автор методу навчання асертивності А. Сальтер визначав її сутність як вміння стверджувати щонебудь у чіткій формі, відповідати за свої слова та вчинки. Асертивність має на увазі природну,

чесну поведінку по відношенню до себе та оточуючих у поєднанні з упевненістю, позитивною самооцінкою при обов'язковій повазі до прав інших людей.

Тренінги асертивності не є чимось незвичним у сучасній психотерапевтичній практиці. Вони дуже широко застосовуються для розвитку особистісної й професійної сфери людського життя. Є досвід використання навчання асертивної поведінки й у роботі з жінками – жертвами насильства. В чому ж тоді полягає новизна запропонованого підходу?

По-перше, більшість таких заходів є такими, що застосовуються у практиці з жінками, які вже стали жертвами насильства, і робота спрямована на реабілітацію або на запобігання рецидиву ситуації насильства. А якщо спрямувати зусилля на усунення внутрішніх умов та причин, що сприяють насильству, – віктимні риси особистості потенційної жертви – до того, як трагедія відбулася? Умови, які сприяють формуванню віктимної поведінки, були визначені вище. Отже, побачити людину, що потребує навчання навичкам асертивної поведінки та залучити її до такого навчання, є цілком можливим.

По-друге, дуже значущим фактором є вік аудиторії, на яку спрямовується подібне навчання. Чому пропонується саме цей віковий період – 14-18 років – період ранньої юності? Для цього існує кілька причин.

1. Молода людина вже достатньо інтелектуально та розумово розвинута, щоб мислити абстрактними морально-етичними категоріями.
2. Саме в цьому віці розвивається така властивість людини, як рефлексія по відношенню до себе і людина починає усвідомлю-

вати та удосконалювати власну систему цінностей.

3. Цей період називають періодом юнацького максималізму, коли батьківська система цінностей підлягає ретельному аналізу. Відбувається своєрідне примірювання цієї системи на себе. Людина починає роздуми: а чи хочу я мати таке життя? А якщо ні, то яке саме життя я хотів би прожити? (Е. Берн зауважує, що цей період може бути єдиною можливістю відмови від батьківського життєвого сценарію й створення власної лінії життя).

На протязі ранньої юності особистість повинна створити перспективний план власного життя на довгий термін (коло спілкування, пріоритетні інтереси, вибір професії, реалізація себе як представника своєї статі).

Усім, хто працює з молоддю, відомо, як складно та, навіть, боляче відбувається цей дуже необхідний етап дорослішання, пере різання “духовної пуповини”. Саме цей період є дуже сприятливим для формування навичок асертивної поведінки. Яка дозволяє особистості відчутти себе гідною, впевненою Людиною, що може стати успішною у будь-якій галузі життя. А успіх та насильство – речі взаємовиключні.

Література

1. Закон України “Про попередження насильства в сім'ї” // Internet.
2. Насилие над женщиной в семье: социологический анализ проблемы (Отчет по результатам социологического исследования). – К., 2000.
3. Ильина С.В. К проблеме влияния насилия, пережитого в детстве, на формирование личностных расстройств // Internet.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди. – Л.: Лениздат, 1992.
5. Что такое асертивность? // Internet.

Надійшла до редколегії 00.00.2002 р.